

**«ХАТА ЗА СЕЛОМ» Ю. КРАШЕВСЬКОГО ТА «ЦИГАНКА АЗА»
М. СТАРИЦЬКОГО: КОНТЕКСТИ Й ІНТЕРТЕКСТИ**

У статті здійснено розмежування двох понять - контексти й інтертексти повісті «Хата за селом» Ю. Крашевського та драми «Циганка Аза» М. Старицького, з'ясовані контекстуально-інтертекстуальні ознаки цих творів.

Ключові слова: *Ю. Крашевський, М. Старицький, повість, драма, контекст, інтертекст.*

В статтє разграничени понятия контексты и интертексты повести «Дом за селом» Ю. Крашевского и драмы «Цыганка Аза» М. Старицкого, выяснены контекстуально-интертекстуальный признаки данных произведений.

Ключевые слова: *Ю. Крашевский, М. Старицкий, повесть, драма, контекст, интертекст.*

There's separation of two concepts in the article – the context and intertext of the story «The house out of village» J. Kraszewski and the drama «Gypsy Aza» M. Staritskij. In addition, there's clarified characteristics of the context and intertext of these works.

Key words: *J. Kraszewski, M. Staritskij, story, drama, context, intertext.*

Багатогранна творчість Юзефа Ігнація Крашевського та Михайла Петровича Старицького має певні акценти в осмисленні їх як особистостей, творчих напрацювань, інтерпретацій їх спадщини у вітчизняній і європейській літературі.

Складність тогочасного суспільного життя, епоха «голодної волі», відчуження людини від суспільства, класова диференціація в місті й на селі знаходять своє відображення в прозі та драматургії.

Один із перших теоретиків літератури, Аристотель, акцентував на тому, що письменник зображує людей або таких, як ми, або гірших, або кращих за нас, а тому, залежно від цього залишиться в пам'яті людській [Аристотель 1967, 41].

Глибоко символічно, що саме Крашевський вперше в польській літературі звеличив до рангу героїв художніх творів простий український люд.

За визнанням самого Ю.Крашевського: «Протягом двадцяти років жив я, постійно спілкуючись із слов'янами, слухаючи, спостерігаючи, заховаючи до розповідей» [Багінський, Мокринський 2007, 107]. У селянських повістях Юзеф Крашевський висвітлює українське селянство в складних умовах народного побуту [Баженова 2005].

Як говорить Крашевський: «на жаль, є люди, які стверджують, що Бог, створюючи селянина, відвів йому особливу долю: нам, однак, здається, що всі на землі рівні, всі мають однакове право на освіту, добробут, добропорядність, і щастя», на що М.Старицький відповідає:

«Тяжко, важко по світу нудитись...

А ще тяжче на брата дивитись,

Як бідує на власній землі...» [Старицький 1960, 3].

Проте, як зазначає відомий літературознавець Р.Пилипчук, «В Старицькім давно признано *одного з батьків нового українського театру* (курсив – Р.П.). Важливо тут зауважити, що не самого тільки М.Кропивницького вважає І.Франко батьком українського театру, а й М.Старицького, причому наголошує - “нового українського театру”, маючи на увазі його відродження у 1881 р. після попередніх царських заборон» [Пилипчук, 180].

Цю думку Р.Пилипчук продовжує наступною: «Протягом десяти років завдяки енергії і талантові кількох людей – Кропивницького, Карпенка-Карого, *а найбільше – Старицького* (курсив – Р.П.) – створено вже цілком серйозний оригінальний український репертуар, що оживляє також і нашу галицько-українську сцену, з якої він усунув невдалі комедії і псевдокласичні драми, які тут ще недавно панували» [Пилипчук 2012, 174].

Як сказав згодом І.Франко, «Крашевський вводить новий напрямок у польській белетристиці: він уводить у неї вперше справжні, живі простонародні типи. Його повісті «Ярина», «Остап Бондарчук», «Уляна» і прекрасна «Хата за селом», крім першорядних мистецьких прикмет, мають і назавжди матимуть першорядну вартість в історії польської літератури як перші промені світла, кинуті в цю, досі темну, глибину, яку називаємо життям і душею простого народу» [Kraszewski 1980, 73].

Підтвердженням цієї думки є знакова повість «Хата за селом» Ю.І. Крашевського. На думку дослідників, його циганка - героїня твору, написаного в Волинській місцевості, згодом стала прототипом героїні п'єси М. Старицького «Циганка Аза» (1888 р.). «Це була найпопулярніша і найбільш “касова” мелодраматична п'єса в репертуарі дореволюційного українського театру», - говорив про п'єсу Старицького видатний актор І.Мар'яненко [Ведіна 1989, 5].

Спорідненість митців - у любові до України та її історії, привертає увагу й стильове забарвлення творів у дусі українського фольклору. Старицький

невипадково звернувся саме до творчого доробку Крашевського, творчий шлях якого був генетично спорідненим із історією та культурою українсько-го народу.

У передмові до повісті «Хата за селом» Ю.Крашевський підкреслив, що твір його ґрунтується на образах із природи, на живих матеріалах народного побуту. Саме у народному середовищі вбачав Крашевський вияв справжніх почуттів - благородство, працьовитість і наполегливість, не забуваючи при цьому про жорстокість і деспотизм, породжені забобонами, що панували на селі. Саме потреба показати справжнє українське селянство стала натхненням для постановки драми «Циганки Ази».

Незважаючи на обмежені можливості драматичного жанру, Старицькому також вдалося сформувати конфлікт твору глибоко переконливим та достовірним. У зовнішній обстановці дій, в побуті нерідко шукає митець додаткові художні засоби для розкриття характерів дійових осіб. Це надає персонажам п'єси історичної та національної визначеності, отже, робить твір більш життєвим.

Звернімося до творчих джерел митців для визначення контекстів і інтертекстів у повісті «Хата за селом» та драмі «Циганка Аза».

Своєрідна ідейно-композиційна екзотика творів – з картинами побуту циганського народного життя, з піснями і танцями, з панорамою українського села та з багатьма притаманними йому рисами соціального-етнографічного й морально-етичного характеру, з поетикою народного фольклору розкриває справжнє життя української глибинки. Характерним є «образ пісні» в який вкладаються взаємостосунки героїв, узятих з народних традицій, які у піснях, промовках висловлюють свої душевні пориви, тому виступають у функції одного із персонажів. Вже сама пісня є живим об'єднуючим персонажем у творах. Хоча можна відзначити більшу емоційність та декламаційність як особливість драми Старицького [Джубрій 2009].

Більш деталізовано надає Ю.Крашевський опис житла бідної родини у повісті «Хата за селом»: «... стоїть хатка, притулена однією стіною до обриву, другою звернена до цвинтариська. Хатка!... ой, не те слово – халупа..., та й то ні, швидше курінь, та й не курінь і ще – стоїть оте щось, чому й назви не добереш, а проте то не лігво звіряче; то безсумнівно людське житло. Важко уявити собі щось злиднінніше. ... Чого тільки не зроблять у двох людина та нуджа!» [Крашевський 1967, 256].

Драматург висвітлює менш детально хату-мазанку, акцентуючи більшу увагу на житті – «повне болю, покори, злиднів і приниження життя нещасних, знедолених істот ледве помітних на світі». Саме розміщення хати-мазанки поблизу цвинтаря підкреслює антитезу: панський маєток - мужицька хата. Але попри всі негаразди, важку долю хата залишається місцем родин-

ного затишку, спокою і сімейного щастя та справжнім героєм дії обох досліджуваних творів.

На тлі описів панорами українського села з прекрасними барвами природи саме селянству, як головному герою, надає перевагу Ю.Крашевський, зазначаючи: «Перед Богом – бо і для життєзнавця ті дві категорії, з яких одна так блищить, а друга скромно ховається в тіні, однаково великі і гідні уваги. Метелик і наймізерніший хробачок однаково потрібні на світі і мають однакове право жити...» [Кирчів 1968, 81].

Можна захоплюватися характеристикою, яку надали письменники старому Лепюку (у Крашевського) та Науму Лопуху (у Старицького). За походженням вони обоє - також циганського роду, добре «знали мову ромів», але дуже прагнули, «щоб люди забули про циганство». Та й надії на власних доньок були теж однаковими. Але прокляття кожного мали різне забарвлення, хоча й сприйняті оточенням однаково. Якщо Лепюк зрікся Мотрі, то Наум Лопух виявився більш милосердним, його останні слова, яких вже ніхто не хотів чути, були такі: «Ах, як я її люблю!.. Женіть з хати циган! Повно їх! Дочку мою, зірницю мого ока крадуть... Бог за все... про... про...» [Старицький 1984, 170]. Не звинувачував він свою доньку, а нарікав лише на циган, їхню кров.

Коло персонажів обох творів практично не відрізняється, хіба у Крашевського воно більш розширене. «Нема на світі сердець кращих і добріших понад серця нашого народу», - пише Крашевський, «але часто їх роблять черствими злидні, замикає їх власний голод і спрага» [Багінський, Мокринський 2007, 107].

У змісті творів простежується причина жорстокості в соціальних відносинах, із якою ставилося село (родини Лепюка-Лопуха) до циганської родини, а відповідно до героїв - Тумрія та Василя.

Головною сюжетною лінією як повісті, так і драми є заборонене кохання циганського хлопця Тумрія (Василь у Старицького) до простої дівчини Мотрі (Галя у драмі «Циганка Аза»). Їхні життєві історії - майже ідентичні, за винятком фіналу. Зіткнення циганської стихії, романтичних дітей природи з селянським середовищем призводить до фатальних наслідків. Палка любов молодого цигана до української дівчини, у якій теж, до речі християнська кров змішувалась з циганською (батько її був циганом, якого виховували селяни), здатна подолати всі перешкоди на своєму шляху. Любов ця перетворює вічного кочівника на постійного мешканця села, пробуджує нечувану винахідливість та працьовитість.

Надлюдськими зусиллями прагнуть як Василь, так і Тумрій відстояти своє право на спокійне життя й працю. Але це їм не вдається – сільська громада через передсмертні прокляття батька дівчини відштовхує їх від себе,

прирікає на цілковиту самотність. Втративши надію дістати роботу коваля, втративши віру в свої сили, опиняючись на роздоріжжю власних почуттів, Тумрій вкорочує собі віку; доля ж Василя залишається невизначеною.

Михайло Старицький залишає місце читацькій та глядацькій уяві. Вбивши своє «справжнє палке кохання» - молоду циганку Азу, Василь втрачає здоровий глузд, і, напевне, буде приреченим решту свого життя жити з болем, розпачем у душі за зруйновані ним долі двох люблячих його жінок та маленької щойно народженої дитини. А можливо, як і Тумрій, покінчить життя самогубством.

Інтертекстом Старицького є введені в п'єсу баба сваха та лірник, на противагу яким у Крашевського зустрічаємо подружжя Ратаїв і знахарку Солодуху.

Дружина цигана, незважаючи на моральний устрій тогочасного українського села, на прокляття всієї родини: батька, братів, а разом з ними і сільської громади, залишає батьківську оселю, сподіваючись на довге та щасливе життя зі своїм коханим. Та швидко щасливі мрії розвіялися, бідолашна жінка сумує за колишнім життям, але тепер немає вороття. Мотря, проживши кілька страшних років у збудованій чоловіком хатинці коло цвинтаря, помирає, залишивши дванадцятирічну доньку. Доля ж Галі залишається для читача невідомою. Хоча фінал теж може бути передбачуваним: «Нехай там чорти візьмуть і Галю», - каже Опанас Василеві, який намагався «повісити собі на шию налигача», - «і немовлятко дурне! Схудла - аж фе! Певно швидко умре, то й краще! ...І пан, і громада допоможуть; а коли не подола горя, то сирітку більше пожалують ще...». Галя могла ще сподіватися на прощення громади, залишившись вдовою, без цигана чоловіка, який вважався більшим винуватцем, ніж дівчина.

Старицький, на відміну від польського письменника, не показав у своїй драмі життєвих колізій доньки Галі та Василя. А от образ Марисі допоміг розкрити і наочно продемонструвати всі найкращі риси простого селянського люду, а саме: благородство, моральну чистоту, чесність, любов до рідного дому, працьовитість, сильну волю й почуття власної гідності.

Марися – втілення високоморальних принципів, непохитності людської віри, на зло вона відповідає добром, на добро – ще більшим добром. Кожне її слово, кожен її вчинок – це глибока мудрість усього українського народу. Проживши у страшенних злиднях, не маючи досить часто і куска хліба, пізнавши ще у ранньому дитячому віці, що таке важка праця, рано втративши матір, ця дитина не втратила сили, віри, її надія, сподівання перемогли все; і за всі свої страждання вона отримала велику винагороду – власне щастя. «Мотриній дочці багато бракувало, навіть з тієї краплі, що необхідна кожному». Однак через нестачу матеріальних благ вона була багатшою духовно.

Селянська біднота є виразником народної мудрості і багатства духовного світу, а тому симпатія автора - на боці найбідніших і найблагородніших вчинками героїв. Єдиною людиною, яка не кинула Мотрі напризволяще, яка допомогла їй в тяжкі хвилини життя, був бідняк і каліка Янко, а опорою Галі – молодий хлопець, затурканий сирота Опанас. Образи Янка і Опанаса абсолютно ідентичні, навіть мова у них однакова. Ці люди, рано втративши батьків, пізнали усю гіркоту сирітського життя. Сестри, брати, люди з рідного села знущалися над ними, примушуючи до важкої праці, не віддячуючи за те їм навіть добрим словом. Тому-то й прихилилися вони до сім'ї відлюдників, допомагаючи їм у всьому лише за любов та прихильність.

Одна з головних героїнь творів – молода циганка Аза, сюжетна лінія якої іде паралельно з основними персонажами, час від часу переплітаючись, надаючи більшої конфліктності. Хоча у драмі Старицький помітно акцентує увагу на важливості Ази, як персонажа (драматург наголосив це і назвою свого твору), що є найголовнішим та кульмінаційним елементом драми, а зокрема інтертекстом до повісті Крашевського.

Сила почуттів Ази Крашевського розкривається лише тоді, коли вона перебуває наодинці з власним горем на могилі Тумрія. А у таборі й поза ним – це «дідько, а не жінка. Хто знає, що в неї на думці? Хто знає, кого вона кохає? Хто скаже, що вона завтра вчинить? Ні, такої ще не було на світі... Біжить до табору, біжить до двору, зваблює кожного, кого зустріне, кожного мучить, а сама мов з каменю» [Крашевський 1967, 255].

Старицький не надає великої уваги стосункам Ази з паном Адамом, цим самим показуючи прихованість почуттів, які призвели до трагічного фіналу. Утративши розум, Василь б'є ножем Азу, котра лише перед смертю відкриває свою душу: «Я чиста... кохала... тільки... тебе... одного».

Отже, мотив переможної і трагічної любові цигана і селянки поєднується з реалістичною картиною селянських стосунків і тяжкого життя бідняків, що дало підґрунтя для цікавої інтерпретації українським письменником за запозиченим сюжетом польського письменника.

Твори «Хата за селом» і «Циганка Аза» є одними із здобутків польсько-української культури, унікальним твором польського письменника української школи та ексцентричною, захоплюючою драмою українського драматурга з національною екзотикою та самобутністю українського фольклору.

Попередньо з'ясовані контекстуально-інтертекстуальні ознаки обох творів дозволяють сформулювати певну виважену думку читача чи то глядача та сформулювати нове неупереджене ставлення як до літературних текстів, так як до історичного матеріалу з літературно-фольклорним підтекстом, який став предметом зображення в творчій спадщині митців двох національних культур.

Отже, українські обрії «країни Крашевського» та «театру корифеїв» Старицького потребують зставного аналізу творчої діяльності письменників, щоб «сповна поцінувати її й розібратися в ній» [Пилипчук 2012, 171].

1. *Арістотель*. Поетика. – К.: 1967. 2. *Баженова С.С.* Україністика в історико-краєзнавчих творах Ю.І. Крашевського / С.С. Баженова // Студії. – Кам.-Под., 2005. – Т. 1. 3. *Ведіна В.П.* Юзеф Ігнацій Крашевський / Передмова // «Прадавня легенда» і її автор. – К.: Веселка, 1989. 4. *Джурбій Т.О.* Повість «Хата за селом» Ю.І. Крашевського та драма «Циганка Аза» М.П. Старицького: еволюція змісту // http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/apif/2009_4/dzhurbij.pdf 5. *Кирчів Р.Ф.* Юзеф Крашевський і Україна // Радянське літературознавство. – 1968. – №8. 6. *Крашевський Ю.І.* Хата за селом: Повісті / Пер. з пол. П. Погребної.– К.: Дніпро, 1967. 7. *Юзеф Крашевський як явище світової культури*: Наук. зб. ст. / Упор. Ю.Багінський, Г.Мокринський. – Житомир: Волинь, 2007. 8. *Пилипчук Р.Я.* Театральна діяльність М.Старицького в оцінках І.Франка та інших сучасників // Науковий вісник Київ. нац. ун-ту театру, кіно і телебачення імені І.К. Карпенка-Карого. – Вип. 10. – К., 2012. – С. 171-194. 9. *Старицький М.П.* Циганка Аза // М.Старицький. Твори у 8 т. – К.: Дніпро, 1984. – Т. 3. 10. *Старицький М.П.* // Наша культура. – Варшава, 1960. – №12 (32). 11. *Франко І.* Збір. тв.: У 50 т. – К.: Наук. думка, 1984. – Т. 41. 12. *Kraszewski J.I.* Listy do rodziny. – Kraków: Wydawnictwo Literackie, 1982.

*Т. В. Сивець, магістр,
Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка*

ЕПІФАНІЯ ЯК ДОМІНАНТНА КАТЕГОРІЯ МОДЕЛІ ТВОРЧОГО АКТУ В ПРОПОВІДНИЦЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ КИЄВОРУСЬКОЇ ДЕРЖАВИ

У статті зроблено спробу проаналізувати еволюцію моделі творчого акту з літературно-критичного погляду. Значна увага приділена чернечій традиції книжності на Київській Русі та виокремленню в ній авторського начала.

Ключові слова: *епіфанія, катарсис, інтенція, канон, інтерпретація.*

В статье сделана попытка проанализировать эволюцию модели творческого акта с литературно-критической точки зрения. Значительное вни-